

РОЛЬ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ (НЕФІНАНСОВИХ) ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

DOI: 10.15330/apiclu.69.1.76-1.85

Постановка проблеми. Законодавець з прийняттям Закону України від 23.05.2013 р. №314-VII розширив інструментарій кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення, запровадивши юридичну можливість застосування до юридичних осіб заходів кримінального-правового характеру. Цими законодавчими нововведеннями запроваджено можливість застосувати до юридичних осіб штраф (ст. 96-7 КК України), примусову ліквідацію та конфіскацію майна (ст. ст. 96-9 та 96-8 КК України). Такі заходи мають прямий негативний фінансовий (майновий) вплив на діяльність юридичної особи і застосовуються при наявності визначених у ч. 1 ст. 963 КК України підстав.

В ході удосконалення цього інституту кримінального права, 04.12.2024 р. Верховна Рада України прийняла Закон України № 4111-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав», за яким Розділ XIV-I Кримінального кодексу України зазнав змін: запроваджено нові положення про можливість застосування до юридичних осіб додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру, які, через новизну і недостатність юридичного регулювання, є суперечливими і потребують наукового опрацювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема-тику правової природи та особливостей практичного застосу-

вання заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, досліджували, зокрема, М.В. Гузела, В.К. Грищук, О.Ф.Пасєка, З.А.Загінєй-Заболотенко, С.Я. Лихова, Т.І. Нікіфорова, М.В. Сийплові, А.М. Яценко. Водночас, статті 96-3, 96-4, 96-5, 96-6, 96-7, 96-10 КК України в редакції Закону України від 04.12.2024 р., так само як і нова стаття 96-10-1 КК України, предметом наукових досліджень не виступали через їх новизну. Тому **метою** статті є аналіз законодавчих змін до Кримінального кодексу України, за якими запроваджено інститут додаткових заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Беручи на себе зобов'язання з протидії злочинності, держава, в особі її уповноважених органів, формує і реалізовує кримінально-правову політику в цій сфері, зокрема, у формі правотворчості, удосконалюючи і приводячи у відповідність до міжнародних стандартів власне законодавче регулювання кримінально-правового впливу на діяльність юридичних осіб, причетних до кримінальних правопорушень через вчинення їх уповноваженими особами злочинних діянь.

З 2013 року, відколи у вітчизняне кримінальне законодавство було вперше введено поняття «заходи кримінально-правового характеру», чим запроваджено правову можливість застосовувати до юридичних осіб санкції за кримінальні правопорушення: штрафу, конфіскації майна або ліквідації компанії в разі вчинення певних злочинів її уповноваженою особою від імені та в інтересах такої компанії, зазначений інститут кримінального права, попри його нечасте практичне застосування, зазнавав законодавчих змін.

В грудні 2024 року, з прийняттям Закону України №4111-ІХ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав», Кримінальний кодекс України зазнав доповнень – введено новий блок заходів кримінально-правового характеру, а саме включено додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру [1].

Законодавчі новели, що досліджуються в межах цієї статті, потенційно розширюють межі відповідальності юридичних осіб, зокрема допускаючи її настання без обов'язкового одночасного притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб, які діють від імені та в інтересах відповідної юридичної особи.

Відповідно до редакції КК України, яка діяла до грудня 2024 року, застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи допускалося виключно при наявності встановленого факту вчинення уповноваженою особою кримінального правопорушення від імені та в інтересах юридичної особи. Обов'язковими критеріями в усіх випадках були: засудження фізичної особи за один зі злочинів, передбачених п. 1–6 ч. 1 ст. 96-3 КК України та доведений зв'язок цього злочину з діяльністю юридичної особи, сукупність яких давала підстави для вирішення питань про застосування відповідних заходів кримінально-правового характеру [2].

За твердженням А.М. Яценка, під заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб слід розуміти передбачені КК України примусові або такі, що засновані на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження, засоби впливу на юридичну особу у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого зі злочинів, передбачених ст. 96-3 КК України, що тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового чи організаційно-правового характеру або унеможливають їх настання, і застосовуються поряд (разом) з призначенням уповноваженій особі покарання (звільненням від нього) або зі звільненням її від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності [3, с.312].

М.В. Гузела зазначав, що провадження відносно юридичної особи здійснюється одночасно (процесуально з'єднано) з відповідним кримінальним провадженням щодо фізичної осудної уповноваженої особи, яка скоїла кримінальне правопорушення в інтересах та/або від імені такої юридичної особи. Відповідно й застосування до юридичної особи конкретного заходу кримінально-правового впливу визначається судом у обвинувальному вироку, в якому уповноважена фізична осудна особа визнана винною

у вчиненні від імені та (або) в інтересах такої юридичної особи одного чи кількох із кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 96- 3 КК України, а також закріплених в ч. 8 ст. 214 КПК України, і їй призначений конкретний вид і розмір покарання (п. 2 ч. 4 ст. 374 КПК України) [4, с.302].

Із законодавчими змінами, що є предметом дослідження в межах цієї статті, відбулося відхилення від класичної доктрини, яка базувалася на прямому зв'язку можливості застосування кримінально-правових заходів до юридичних осіб із встановленням вини уповноваженої фізичної особи. Про такий зв'язок свідчило, наприклад те, що засуджена особа під час вчинення кримінального правопорушення виступала уповноваженою особою, яка діяла від імені або в інтересах юридичної особи.

Крім запроваджених змін до КК України, так само і чинний КПК України доповнено Главою 37-1, яка поряд із загальним порядком притягнення юридичних осіб до відповідальності запроваджує спеціальний порядок, визначальною підставою для застосування якого є наявність ознак хабарництва щодо іноземних посадових осіб. Відповідно до нових положень цього порядку, зокрема частини 2 статті 96-3 КК України, вперше передбачено можливість застосування заходів кримінально-правового характеру лише на підставі факту вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки складу злочину, передбаченого статтями 209 (легалізація доходів), 369 (пропозиція/обіцянка/надання неправомірної вигоди), 369-2 (зловживання впливом) КК України, навіть без доведення вини конкретної фізичної особи[5].

Закон № 4111-IX оперує більш широким поняттям, ніж «кримінальне правопорушення», зазначаючи підставою для застосування додаткових заходів кримінально-правового характеру «суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 КК України...», що фактично звільняє органи досудового розслідування від обов'язку доведення в суді наявності усіх елементів злочину (зокрема, встановлення фізичної особи, що вчиняла дії від імені юридичної особи).

Поняття «суспільно небезпечне діяння» в юридичній науці тлумачиться ширше, ніж поняття «кримінальне правопорушен-

ня”, адже ним охоплюються і випадки, коли такі діяння вчиняються за відсутності ознак складу кримінального правопорушення (наприклад, малолітніми або неосудними особами чи за відсутності вини), що, наш погляд, суперечить конституційному принципу презумпції невинуватості і допускає розширене тлумачення кримінального закону [4, с.303].

З цього приводу Лихова С.Я. висловлює застереження, вважаючи запровадження законодавчих змін про заходи кримінально-правового характеру до юридичних осіб спробою введення квазівідповідальності змішаного (кримінально-адміністративного) типу, яка є прямим відходом від основоположних принципів існуючої доктрини кримінального права [6, с.129].

Так само, викликають зауваження зміни, внесені до розділу XIV-I КК України, якими вперше передбачено можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру без встановлення зв'язку між суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 КК України, стосовно іноземної службової особи, передбаченої статтею 18 КК України, вчиненим фізичною особою та самою юридичною особою, до якої ці заходи можуть бути застосовані. Адже, вочевидь, саме так треба тлумачити положення абзацу 6 частини 2 статті 96-3 КК України, якою мають бути доповнений КК України, відповідно до яких «застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, з підстав, передбачених цією частиною не потребує встановлення фізичної особи, дії або бездіяльності якої, передбачені цією частиною».

За європейським підходом, зокрема згідно положень Конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією (1999 р.), а також інших міжнародних актів, положення яких передбачає доцільність встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб, притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності можливе виключно при наявності встановленого прямого зв'язку між самою юридичною особою і фізичною особою, яка притягується до кримінальної відповідальності. Через це вважаємо, що підстави застосування додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи мають бути чітко визначені в тексті кримінального закону [7].

Натомість, описані законодавчі нововведення допускають надто широке та довільне тлумачення підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, через що в подальшому може виникнути можливість для зловживання з боку органів, що провадять досудове розслідування, і як наслідок – спричинити труднощі в реалізації законодавчих механізмів щодо протидії злочинній діяльності юридичних осіб.

За результатами аналізу положень Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях 1997 р., приходимо до висновку, що в контексті прийнятого Закону України від 04.12.2024 р. треба звернути увагу на положення статті 2, які передбачають обов'язок кожної зі сторін «вжити необхідних заходів у відповідності із своїми правовими принципами для того, щоб встановити відповідальність юридичних осіб за підкуп посадової особи іноземної держави». При цьому у статті 3 «Санкції» вказаної Конвенції передбачено, що «у випадках, коли відповідно до правової системи Сторони до юридичних осіб не застосовується кримінальна відповідальність, така Сторона буде повинна забезпечити застосування до юридичних осіб некримінальних санкцій, включаючи грошові, за підкуп посадових осіб іноземної держави». Разом з тим, доповнення чинного КК України статтею 96-10-1, положеннями якої передбачено додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру до юридичних осіб, можуть в окремих випадках призвести до зупинення діяльності юридичної особи [8].

Та й взагалі, сама структура статті 96-10-1 КК України порушує всі правила законодавчої техніки та чинну структуру КК України, що є недопустимим. Видається, що більш правильним було б, не порушуючи загальноприйнятого підходу, передбачити запропоновані положення у статті 96-12. Окрім того, примітка до статті 96-10-1, містить 16 пунктів, в яких здебільшого йдеться про те, що терміни, які згадуються у тексті цієї статті використовуються в тому значенні, в якому вони вживаються в чинному законодавстві України. У зв'язку із цим більш доцільно було б виключити більшість із цих пунктів, доповнивши замість цього статтю 96-10-1 КК України приміткою 1, яка б містила вказівку на

загальне положення про те, що «поняття, які використовуються у цій статті, використовуються у значеннях, встановлених в чинному законодавстві України». Це дозволить зробити текст статті 96-10-1 КК України більш лаконічним, і не потребуватиме внесення змін при зміні нормативно-правового регулювання цивільних чи господарських правовідносин.

Крім того, цікавою і такою, що потребує додаткового наукового висвітлення, є ще одна юридична проблема, зумовлена недосконалістю норм, включених до Кримінального кодексу України в 2024 року: положеннями Закону України від 04.12.2024 р. жодним чином не передбачено правил щодо застосування додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру у випадках, якщо їх призначення буде здійснюватися судом за сукупністю кримінальних правопорушень чи вироків фізичній особі, яка від імені або в інтересах юридичної особи вчинила «суспільно-небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369-2 КК, стосовно іноземних службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК України», що призводить до нечіткості кримінально-правової політики держави в зазначеній сфері.

Висновки. Попри відносну чіткість в регламентації інституту заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб, у розділі XIV-I Загальної частини КК України, практика їх застосування на даний час дуже обмежена. З метою удосконалення цього механізму на практиці, а також для виконання Україною зобов'язань з імплементації Рекомендації Ради ОЕСР щодо подальшої боротьби з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях, 04.12.2024 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав». Окремі зміни, внесені на підставі цього Закону до Розділу XIV-I чинного КК України, є суперечливі, оскільки свідчать про намагання законодавця оминати загальноприйнятий підхід, відповідно до якого застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб

є можливим виключно у випадках, коли наявний зв'язок між кримінальним правопорушенням, за яке притягнута до кримінальної відповідальності уповноважена фізична особа, і самою юридичною особою, яку така особа представляє.

Вважаємо, що застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб без доведення вини конкретних фізичних осіб суперечитиме принципам суб'єктивної вини та індивідуалізації відповідальності, а ефективним вирішенням зазначеної проблематики могла б виступити інтеграція механізмів відповідальності юридичних осіб у єдину систему кримінального права, доповнену обов'язковими комплаєнс-програмами та внутрішнім контролем, що одночасно зміцнило б правопорядок і зберегло економічну стабільність, роблячи кримінальний закон чітким та передбачуваним.

У контексті кримінально-правової політики України нещодавно запроваджені нематеріальні заходи кримінально-правового характеру виступають інструментом гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, посилення ефективності боротьби з корпоративною злочинністю та забезпечення балансу між інтересами публічної безпеки, економічної стабільності та правами учасників цивільного обороту. Їх роль полягає в забезпеченні превентивного, та репутаційно-обмежувального впливу на юридичних осіб з метою, яка також притаманна меті «покарання» - недопущення вчинення уповноваженими особами кримінальних правопорушень, формування культури правомірної корпоративної поведінки та забезпечення відповідності діяльності юридичних осіб, яка виражається в юридично значимих діях осіб, що діють від імені та в інтересах суб'єкта господарювання, вимогам кримінального закону.

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав: Закон України від 04.12.2024 № 4111-IX. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4111-20#Text> (дата звернення: 01.06.2025).

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.06.2025).
 3. Яценко А. М. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: поняття та мета застосування / А. М. Яценко // Безпека людини, суспільства, держави : матер. наук.-практ. заочн. конф., 28 жовт. 2017 р. : присвяч. 70-річчю докт. юрид. наук, проф., акад. Європейської академії безпеки та конфліктології, заслуженого юриста України Глушкова Валерія Олександровича. – Київ, 2017. – С. 311–314.
 4. Гузела М.В. Проблеми застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у контексті протидії скоєнню кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». Т. 10. № 4(40). С. 301-309.
 5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.06.2025).
 6. Лихова С. Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України. Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»: Т. 4(33). Київ: Національний авіаційний університет, 2014. –С. 128–132.
 7. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: Конвенція від 27.01.1999 № ETS N 173, Міжнародний документ. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 01.06.2025).
 8. Конвенція про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях: Конвенція від 21.11.1997. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU97640> (дата звернення: 01.06.2025)
- Захарчук Г.В. Роль нематеріальних (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру у кримінально-правовій політиці щодо протидії злочинній діяльності юридичних осіб**

У статті досліджується проблематика правозастосування новел кримінального законодавства України, які стосуються заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, запроваджені в зв'язку з прийняттям Закону України № 4111-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав».

Проаналізовано на предмет його узгодженості з нормами кримінального закону перелік заходів кримінально-правового характеру, який розширився за рахунок появи додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру, які відображені в ст. 96-10-1 КК України. Звернуто увагу на суперечливі положення, що містяться в новоприйнятих нормах, аналізуючи їх на предмет відповідності міжнародним стандартам, імплементація яких виступила передумовою запровадження у вітчизняному кримінальному законодавстві положень про кримінальну відповідальність юридичних осіб.

Підсумовано, що запровадження додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру, за умови подальшого удосконалення зазначеного інституту та усунення прогалин в правозастосуванні, матиме позитивний вплив на розвиток науки кримінального права, сприятиме протидії злочинній діяльності юридичних осіб, яка є складовою державної кримінально-правової політики, що провадиться на виконання міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною.

Ключові слова: правова політика, кримінально-правова політика, політика у сфері боротьби зі злочинністю, кримінальна відповідальність, новели кримінального законодавства, юридичні особи, нефінансові заходи кримінально-правового характеру.

Zakharchuk G.V. The role of non-material (non-financial) criminal law measures in criminal law policy to counter criminal activities of legal entities.

The article examines issues of law enforcement related to recent amendments to the criminal legislation of Ukraine governing the application of criminal-law measures to legal entities, introduced following the adoption of Law of Ukraine No. 4111-IX "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Aimed at Improving Mechanisms for Holding Legal Entities Liable for Bribery of Foreign Public Officials." The study analyses the consistency of the expanded system of criminal-law measures with the provisions of the Criminal Code, paying particular attention to the introduction of additional (non-financial) criminal-law measures enshrined in Article 96-10-1 of the Criminal Code of Ukraine. Emphasis is placed on identifying controversial provisions contained in the newly adopted norms, assessed in terms of their compliance with international standards, the implementation of which served as a prerequisite for the incorporation of the institution of criminal liability of legal entities into domestic criminal law.

The article concludes that the introduction of additional (non-financial) criminal-law measures, provided that this legal institution is further refined and existing gaps in law enforcement are eliminated, will have a positive impact on the development of criminal law doctrine and will enhance efforts to counteract criminal activities of legal entities. Such efforts constitute an integral component of state criminal-law policy implemented in fulfilment of Ukraine's international obligations.

Keywords: legal policy, criminal law policy, crime control policy, criminal liability, amendments to criminal legislation, legal entities, non-financial criminal-law measures.